

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

Дипломски рад

Крај грађанског рата у Шпанији у београдској јавности

Ментор:

Проф. др Дубравка Стојановић

Студент:

Милош Пешић ИС12/45

Београд, 2021.

Садржај

Предговор	3
Увод.....	6
Погледи на крај рата у Шпанији.....	13
Слика сукобљених страна и мешање великих сила у рат	22
Последњи дани рата.....	29
Закључак	32
Библиографија.....	34

Предговор

Шпански грађански рат (1936-1939) представља први оружани сукоб већих размера у Европи у међуратном периоду. Резултат је свеопште кризе која је владала у Шпанији у првој половини XX века. Иако догађај локалног карактера, који се тиче уређења шпанске државе, светска јавност и политика нису остале равнодушне према њему. Овај рат узбуркао је јавност широм света, а помно је праћен и у Краљевини Југославији.

Рат је почео као побуна десничарско-профашистички оријентисаних официра и политичара против легитимно изабране владе Народног фронта. Сукобљене стране биле су подељене на левицу и десницу. На страни левнице, републиканаца, борили су се либерални републиканци, демократе, социјалисти, комунисти и анархисти, а подржавали су их Совјетски Савез и делимично Француска. На челу националиста, налазила се десничарска коалиција војске, фашистичке партије Фаланге, монархистичког покрета Карлиста, уз подршку римокатоличке цркве, а подржавале су их Немачка, Италија и Португал. Државе грађанске демократије остале су неутралне у овом сукобу.

Шпански грађански рат је у левичарској јавности посматран као сукоб фашизма и демократије или комунизма, док је у десничарској сматран за сукоб комунистичке анархије и реда. Шпанија је у овом периоду постала симбол глобалне борбе - демократија и социјална револуција супротстављале су се реакцији конзервативаца инспирисаних фашизмом.¹ Извештавање о њему је све новинаре стављало пред испит јер је било тешко заузети неутралан став. Осим тога, извештавање је зависило и од других фактора као што су опште стање у држави, политичке идеје које заступа лист, али и личне аспирације извештавача. У овом рату значајно место заузимају ангажовани новинари посматрачи (пропагандисти), који су вести обликовали према потребама и преносили искривљену истину.

Попут осталих држава, Краљевина Југославија је помно пратила дешавања у Шпанији. Веома су значајна извештавања престоничких листова који су јавност

¹ E. Hobsbaum, *Doba ekstrema. Istorija kratkog XX veka 1914-1991*, Beograd 2004, str. 123.

упознавали са током рата у Шпанији. Политичка ситуација у Југославији је допринела да се створи однос према том догађају. Наиме, то је време политичких поларитета у врху државе и промена на међународној сцени, које се одликују јачањем држава екстремно десничарске оријентације. Вођење политике срдачних односа са оваквим државама је морало имати утицаја и на штампу. Осим тога, учешће југословенских, лево оријентисаних добровољаца у интернационалним бригадама изазивало је подозрење према републиканцима.

Циљ овог рада јесте да прикаже каква је слика о крају грађанског рата у Шпанији стварана у београдској јавности. Покушаће да одговори на питање да ли су медији били приклоњени некој страни или су тежили објективности. Осим тога, бавиће се и питањем на који начин су извештавали и да ли је политичка ситуација у земљи утицала на став који је формиран у јавности.

Главни извори за писање овог рада јесу три београдска дневна листа *Политика*, *Време* и *Правда*. Један од најтиражнијих и најутицајнијих дневних листова који је пратио нарочито политичка дешавања, али и културне појаве у земљи и свету свакако је *Политика*.² Овај писани медиј, основан 1904. године био је близак демократским круговима. С друге стране, полуванични лист *Време*, који је од свог оснивања 1921. године био дворски и радикалско-режимски лист, подржавао је политику владајуће елите. Био је антикомунистички, а у периоду владе Милана Стојадиновића добио је профашистички карактер.³ Дневни лист *Правда*, основан је 1904. године и није подржавао ниједну политичку странку, мада у извештавању заступа идеје демократије.⁴

Дневна штампа је значајна као историјски извор јер је богата информацијама о актуелним догађајима. Такође, њен утицај на становништво и обликовање јавног мњења је приличан. Међутим, неопходно је опрезно приступити њеном садржају јер зарад интереса власника листа или као део пропаганде може објављивати погрешне или непотпуне информације.

² В. Драговић, *Српска штампа између два рата*, књ. 1, Београд 1956, стр. 125-126.

³ *Исто*, 52-54.

⁴ *Исто*, 128-129.

За приказ грађанског рата у Шпанији коришћена је и релевантна литература, у првом реду одабране синтезе о самом рату и прегледи историје међуратног периода.⁵ О догађајима у Краљевини Југославији и њеној спољној политици писано је на основу неколико радова који се баве овом темом.⁶

Рад је подељен на три главне целине. У првом делу, *Погледи на крај рата у Шпанији* анализиран је начин извештавања и виђење главних догађаја у завршници овог сукоба. Други део, *Слика сукобљених страна и мешање великих сила у рат* обрађује однос према зараћеним странама и учешће европских држава као посредника. У трећем делу, *Последњи дани рата* приказан је однос штампе према дефинитивном завршетку овог догађаја.

⁵ *Istorija revolucija XX veka*, Том 2, ur. V. Popović, Beograd 1970; Ч. Попов, *Од Берцаја до Данцига*, Београд 1995; L. Frances, *The Spanish Civil War 1936-1939*, Oxford 2002; E. Hobsbaum, *nav. delo*; А. Митровић, *Време нетрпељивих*, Подгорица 2004.

⁶ F. Čulinović, *Jugoslavija između dva rata II*, Zagreb 1961; B. Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918-1941*, Zagreb 1975; M. Bešlin, „Kraljevina Jugoslavija u borbi protiv antifazišizma 1936-1939”, u: *Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam*, (ur. M. Petrović), Beograd 2014, str. 199-222; Р. Ломпар, Ј. Поповић, *Политика Краљевине Југославије према шпанском грађанском рату 1936–1939: између неутралности и антикомунизма*, Српска политичка мисао, број 1/2019, стр. 321-339.

Увод

Године након завршетка Првог светског рата обележене су кризом која је у већој или мањој мери потресала све државе света. Она се нарочито испољавала у привреди, али је захватала све сегменте друштва. Привредна нестабилност је реметила економске и политичке односе у свету.⁷ Између осталог, открила је недостатке постојећег социјално-политичког система у многим европским државама. Општа друштвена криза поговорила је ширењу и укоренивању екстремних политичких идеја оличених у италијанском фашизму и немачком националсоцијализму.⁸ Идеје комунизма продираше су из новоформираног Совјетског Савеза, који је био доказ да је диктатура пролетаријата остварива.⁹

Криза није мимоишла ни Шпанију у којој је политичка ситуација била нестабилна до крајње мере. Током 1917. изведена је неуспешна радничка револуција, а на почетку рата у Мароку 1921. године шпанска војска је претрпела страховит пораз. Ови догађаји су дестабилизовали државу, што је омогућило генералу Мигелу Приму де Ривери да изврши војни удар и заведе диктатуру 1923. године.¹⁰ Међутим, тиме нису били решени проблеми у држави. Војна диктатура се наредних година суочавала са растућом опозицијом, а њен положај нарочито су потресали социјални немири и економска криза изазвана падом берзе у Њујорку 1929. године. Непопуларност војне диктатуре довела је до раста све већег броја заговорника републике. Резултат тога било је формирање Републиканско-социјалистичког комитета који је изашао на изборе 1931. године као опозиција монархистичким странкама и освојио већину. Општа криза око избора и заоштравање ситуације подстакло је краља Алфонса XIII да абдицира и тако избегне грађански рат. Тиме је монархија оборена и проглашена је Друга шпанска република, а за председника је изабран Алкала Самора.¹¹

⁷ Ч. Попов, *нав. дело*, стр. 41.

⁸ А. Митровић, *нав. дело*, стр. 166-173.

⁹ *Исто*, 71, 88-95.

¹⁰ Краљ Алфонсо XIII је предао овлашћења генералу де Ривери и подржао формирање владе у коју су ушла само војна лица: Ф. Б. Алварес, Х. Х. Пењароман, *Историја Шпаније*, прев. Б. Буквић, Београд 2003, стр. 208.

¹¹ *Istorija revolucija XX veka*, стр. 87.

Република се од самог почетка суочавала са низом побуна које су организовале групе окупљене око комунистичке левице и екстремне деснице. Противници новоформиране власти били су и монархисти, католичко свештенство и групе официра. Осим тога, у владајућој коалицији је дошло до расцепа и сталног смењивања влада. Услед опште друштвене поделе било је отежано планирано спровођење социјалних, аграрних, војних и других реформи. Свеопште стање напетости и поделе у друштву довели су до преокрета на изборима 1933. године, када је већину гласова освојила коалиција десног центра - Шпанска конфедерација аутономних странака деснице (CEDA) чији је представник Хосе Марија Хил Роблес. Овој коалицији припадали су монархисти, карлисти¹² из Традиционалистичког заједништва и новооснована фашистичка странка Шпанска фаланга.

У овом периоду економска криза је нарочито погодила пољопривреду, рударство и спољну трговину и изазвала велику незапосленост. Како нова влада није успела да реши проблеме, а стање у држави се погоршавало, левица је покренула низ штрајкова и протеста широм Шпаније који су прерасли у отворену побуну 1934. године у Астурији као центру. Ова побуна је угушена немилосрдном интервенцијом војске.¹³

Владајућа коалиција је почела да се распада услед унутрашњих неслагања око спровођења реформи и личних сукоба. За разлику од ње, опозиција коју је представљала левица, ујединила се у Народни фронт.¹⁴ На парламентарним изборима, одржаним 16. фебруара 1936. године, убедљиву победу је однео Народни фронт сачињен од републиканаца, социјалиста и комуниста. Прва мера владе био је Декрет о помиловању за политичке и социјалне преступе, те су ослобођени сви учесници протеста против бивше власти. За новог председника Шпаније изабран је Мануел Азања.

Победа лево оријентисаних политичких странака подстакла је конзервативне десничарско-профашистичке снаге, у првом реду групу генерала и политичара, да

¹² Карлизам је покрет екстремно десничарских монархиста који су подржавали једну грану краљевске породице, а имали су јаку подршку сељака, нарочито у Навари.

¹³ *Istorija revolucija XX veka*, str. 94-96.

¹⁴ На 7. конгресу Коминтерне 1935. године прихваћена је тактика *народног фронта*, односно сарадње са осталим демократским странкама. Оваква тактика победила је и у Француској: А. Митровић, *нав. дело*, стр. 153-157.

припремају побуну и успоставе своју власт.¹⁵ О овим припремама влада је била обавештена, те је покушала да предупреди побуну премештањем сумњивих генерала даље од престонице. Генерал Емилио Мола је премештен у покрајину Навару, а генерал Франциско Франко на Канарска острва. Ове мере нису спречиле десничаре да се припреме за пуч. Бројни чланови су се придружили Фаланги, која је отворено исказивала незадовољство и прибегавала јавном насиљу према противницима. У ишчекивању оружаног сукоба, карлисти су формирали добровољачке одреде.

Пресудни догађај који је покренуо грађански рат било је убиство полицијског официра и социјалисте Хозеа Кастиља у Мадриду 12. јула. Наредног дана, у знак освете, убијен је монархистички лидер Калво Сотело. То је подстакло пучисте, а побуна гарнизона у Мелиљи 17. јула означила је почетак грађанског рата. Војни удар успешно је спроведен у шпанским деловима Марока, Галицији, Леону, Кастиљи, Навари, Арагону, Андалузији и на Канарским острвима. Влади Народног фронта остале су лојалне индустријски најразвијеније области и велики градови Мадрид, Барселона, Валенсија, Билбао и други.¹⁶

Читава Шпанија је подељена на два табора, а исцрпљујућа борба је почела. Генерал Франциско Франко напустио је Канарска острва и дошао у Мароко где је преузео вођство над побуњеним трупима.¹⁷

Почетак грађанског рата у Шпанији подстакао је међународно интересовање и покренуо питање интервенције. Зарађене стране су се трудиле да добију међународну подршку. Совјетски Савез је подржао Народни фронт и од 1937. године почео је да шаље наоружање и војне саветнике, а Коминтерна је организовала интернационалне бригаде. Са друге стране, побуњеници су се обратили за помоћ Немачкој и Италији које су одмах почеле са слањем наоружања и војних јединица.¹⁸ Суседна Португалија, у којој је на власти био профашистички диктатор Салазар, подржавала је генерала Франка. Међународни добровољачки одреди, иако пуно малобројнији, борили су се и

¹⁵ Завера је била планирана у тајности од 1933. године, када је основана Шпанска војна унија.

¹⁶ L. Frances, *nav. delo*, str. 26, 30.

¹⁷ Генерал Санхурхо је био вођа побуњеника, али је погинуо у авионској несрећи 20. јула.

¹⁸ Адолф Хитлер је у Шпанију послао легију Кондор, која је била састављена од најелитнијих јединица немачког ратног ваздухопловства. Авиони из ове легије разорно су бомбардовали баскијски град Гернику априла 1937. године: Ф. Б. Алварес, Х. Х. Пећароман, *нав. дело*, стр. 224-225.

на страни националиста.¹⁹ Сједињене Америчке Државе, Велика Британија и Француска определиле су се за политику неутралности. Француска је имала намеру да помогне републиканцима, стрепећи од могуће победе фашиста, али је због притиска Британије одступила од тога. Резултат политике неутралности је формирање Међународног комитета за немешање у Лондону 9. септембра 1936. године који су чинили представници 27 држава. Међутим, ово није спречило Немачку и Италију да помажу побуњеницима у Шпанији и да признају војну хунту генерала Франка као једину легалну шпанску владу.²⁰

Положај Народног фронта је од почетка рата био отежан због држања великих сила које су прећутно посматрале италијанско и немачко мешање у шпански ратни сукоб. Иако легално изабрана, републиканска влада није добијала чврсту међународну подршку, иако је готово читав свет сматрао једином легитимном, макар у почетку. Њен положај је додатно отежан забраном извоза оружја и ратног материјала у Шпанију.²¹ Републиканци су помоћ добијали од Совјетског Савеза и добровољаца из различитих земаља, присталица социјализма и комунизма, организованих у интернационалне бригаде. СССР је неслужбено слао помоћ републиканцима, будући да је приступио Споразуму о немешању у шпански рат.²²

Подела и различити политички погледи на свет допринели су да снаге републиканаца буду изнутра ослабљене. У Народном фронту вођена је борба између либералних републиканаца, социјалиста, комуниста и анархиста. За разлику од њих, националисти су деловали јединствено будући да су били потчињени војним властима. Одлуком осталих генерала, Франциско Франко је 30. септембра проглашен за генералисимуса војске, а касније и за шефа државе, односно председника Техничке хунте, владе коју су образовали политичари екстремне деснице.

Исцрпљујући рат вођен је на свим фронтовима. Новембра 1936. године националисти су дошли на свега 13 км од Мадрида који је одолевао нападима све до

¹⁹ J. Keene, *Fighting for Franco: International volunteers in nationalist Spain During the Spanish Civil War 1936-1939*, London, 2001.

²⁰ *Istorija revolucija XX veka*, str. 130-132; Ч. Попов, *нав. дело*, стр. 316-318.

²¹ Ч. Попов, *нав. дело*, стр. 317.

²² E. Hobsbaum, *нав. дело*, str. 124.

краја рата.²³ Током 1937. године ратна срећа прелази на страну националиста који су заузимали део по део републиканске територије. Најпре су заузели Малагу у Андалузији, затим Гернику и Билбао у Баскији, а до јесени и читаву Кантабрију и Астурију, чиме су успоставили власт у северној Шпанији. У 1938. години националисти су после победе код Теруела освојили читав Арагон и избили на обалу Средоземног мора. Тиме су поделили територију под републиканцима на два дела, односно пресекли су њихове везе са владом која је управљала из Барселоне у Каталонији. Републиканци су потом предузели офанзиву у долини реке Ебро, која се завршила неуспешно по њих.²⁴ Уследио је напад националиста на Каталонију и њено потпуно освајање након пада Барселоне 26. јануара 1939. године.

Ближила се завршница рата у Шпанији. Председник Азања и републиканска влада склонили су се у Француску. У редовима републиканаца долази до сукоба, а њихов положај је практично решен 27. фебруара када су владе Велике Британије и Француске признале Франкову војну хунту.²⁵ Због тога је председник Азања поднео оставку. У Мадриду је почетком марта дошло до отвореног сукоба у редовима Народног фронта. Пуковник Сехисмундо Касадо преузео је команду у Мадриду и обрачунао се са комунистима. После преузимања власти почео је да преговара о предаји града која је извршена 28. марта. Прелазак Мадрида у руке националиста означио је пораз републиканаца који су престали са пружањем отпора у преосталим деловима земље. Грађански рат је завршен 1. априла 1939. године када је Франциско Франко прогласио победу.

Званичан став Краљевине Југославије према грађанском рату у Шпанији био је политика неутралности. То је значило неремећење односа са републиканском владом, са којом су 1935. године успостављени дипломатски односи, а потом регулисана привредна сарадња. Са друге стране, са побуњеницима није успостављен контакт. Председник југословенске владе и шеф дипломатије Милан Стојадиновић прихватио је

²³ *Istorija revolucija XX veka*, str. 147-155; L. Frances, *nav. delo*, str. 47-49; E. Hobsbaum, *nav. delo*, str. 125.

²⁴ L. Frances, *nav. delo*, str. 61-63.

²⁵ Ч. Попов, *нав. дело*, стр. 375.

француски предлог о немешању у рат у Шпанији, те се Југославија прикључила раду Међународног комитета за неинтервенцију у Лондону.²⁶

Политика неутралности је доследно поштована, те је влада 25. фебруара 1937. године донела Одлуку о забрани сакупљања и слања добровољаца у Шпанију, али и забрану прикупљања новчаних и добровољних прилога за обе сукобљене стране.²⁷ Ова мера је била неопходна будући да је велики број добровољаца из Југославије ступао у интернационалне бригаде,²⁸ а главни организатор била је Комунистичка партија Југославије која је радила у илегалу. Међутим, деловање КПЈ, извештаји југословенског посланства у Мадриду о комунистичком карактеру републиканске владе и држање великих европских држава подстакли су постепени заокрет у политици према Шпанском грађанском рату.

Пад Барселоне представљао је кључан догађај за напуштање политике неутралности. Преговори вођени током 1938. дали су резултат 27. фебруара 1939. године, када је Југославија, попут осталих држава признала Франкову *Нову Шпанију* и прекинула односе са републиканским властима.²⁹

Однос Југославије према догађајима у Шпанији био је одраз међународне, али и унутрашње политике. Страх од комунизма, светске револуције и диктатуре пролетаријата коју је покрет пропагирао, довели су до преиспитивања политике у многим државама. У подељеној Европи међуратни период је доба у коме је било немогуће неговати политику неутралности. Осим тога, идеолошка наклоност владајућих политичара усмеравала је спољну политику државе.

Управо је у време Шпанског грађанског рата у Југославији на власти била влада која је показивала симпатије према фашизму. Милан Стојадиновић је као председник владе и министар иностраних послова, а у сарадњи са кнезом Павлом Карађорђевићем водио политику приближавања Немачкој и Италији.³⁰ Овакав заокрет у југословенској спољној политици последица је реалног сагледавања односа снага у Европи, али и

²⁶ М. Bešlin, *nav. delo*, str. 203; Р. Ломпар, Ј. Поповић, *нав. дело*, стр. 323-325.

²⁷ М. Bešlin, *nav. delo*, str. 204-205.

²⁸ *Naši Španci : zbornik fotografija i dokumenata o učešću jugoslovenskih dobrovoljaca u španskom ratu 1936-1939*, ur. Aleš Bebler, Ljubljana 1961.

²⁹ Р. Ломпар, Ј. Поповић, *нав. дело*, стр. 335.

³⁰ В. Krizman, *nav. delo*, str. 83-84; F. Čulinović, *nav. delo*, str. 97.

личних идеолошких схватања. Стојадиновић је манифестовао своје склоности ка диктатури, те је чланове Југословенске радикалне заједнице, чији је био председник, подстицао да га називају вођом и поздрављају са уздигнутом руком.³¹

Оставка Милана Стојадиновића 4. фебруара 1939. године није знатно утицала на промену курса у спољној политици.³² Новоизабрани председник владе Драгиша Цветковић и министар иностраних послова Александар Цинцар-Марковић су наставили сарадњу са фашистичким државама. Ипак, Југославија се није обавезала савезништвом, а у евентуалном рату би задржала неутралност.³³ У погледу односа према рату у Шпанији Цветковићева влада ставила је тачку признавши владу генерала Франка.

Након званичног признања националистичке владе интересовање за догађаје у Шпанији није престало. У свету се прижељкивао крај рата и победа Франкових националиста. У то време Југославија је морала да се окрене решавању питања које је дуги низ година изазивао потресе у унутрашњој политици. Такође, постало је важно и питање судбине југословенских добровољаца који су се налазили у логорима у Француској, али и питање набавке оружја, којег је било на претек у послератној Шпанији.³⁴

³¹ Б. Петрановић, М. Зечевић, *Југославија 1918-1988*, Београд 1988, стр. 367.

³² В. Krizman, *nav. delo*, str. 102-104.

³³ Б. Петрановић, М. Зечевић, *нав. дело*, стр. 452.

³⁴ М. Bešlin, *nav. delo*, str. 216-220; О. Манојловић-Пинтар, *Југословенски интербригадисти у Француској током Другог светског рата*, у: Традиција и трансформација : транснационална искуства југословенске историје : тематски зборник. Књ. 2, Београд 2019, стр. 123-152.

Погледи на крај рата у Шпанији

Крај Шпанског грађанског рата београдска јавност је помно пратила. Штампа је свакодневно објављивала вести о завршним ратним операцијама, политичкој ситуацији у Шпанији и односу осталих држава према њој.

Значај штампаних медија је у њиховом обликовању јавног мњења, али и у начину приказивања догађаја и њихових актера. Најважнији догађаји завршнице рата били су резервисани за насловне стране, али се велики број чланака бавио преносом мање битних аспеката и полемисао о ратној ситуацији. Штампа је значајно формирала став читалачке публике о овом оружаном сукобу. Због тога је важно открити који су мотиви извештавача и колико је државни врх утицао на њих. Поред тога, поставља се питање, колико је југословенска спољна политика имала одраза у јавном животу престонице? Какав су утисак о крају Шпанског грађанског рата грађани Београда могли да стекну читајући дневну штампу? Одговори на ова питања могу се наћи у најутицајнијим београдским дневним листовима тога доба.

Кроз новинске чланке могуће је уочити и колико су дешавања у унутрашњој политици утицала на њихово извештавање. Док се у Шпанији рат приводио крају, у Југославији је дошло до унутрашњих промена.

Иако су избори одржани 11. децембра 1938. године, њихове последице су изазвале политичку нестабилност која је решена фебруара 1939. године.³⁵ Изборна борба је вођена између блока режима који је предвођен Миланом Стојадиновићем и *Удружене опозиције* коју је предводио Влатко Мачек. Изборе су пратиле бројне неправилности које су вршили државни органи, због чега је опозиција оштро негодовала и оптуживала власт да нема реалну подршку народа. Фактичка изборна победа опозиције указивала је кнезу Павлу да је потребно да се умеша, те је мандат за састав владе добио Драгиша Цветковић. Кнез Павле је у смени Милана Стојадиновића имао коначни суд, док је прави разлог за то било исказивање неповерења министара председнику владе. У изгласавању неповерења Стојадиновићу велику улогу је имао његов партијски саборац Драгиша Цветковић.

³⁵ F. Čulinović, *nav. delo*, str. 131-134.

Политичка криза у Југославији настала је око *хрватског питања*, односно споразума са Хрватском сељачком странком која је тражила уређење државе на федералистичком нивоу. Смењивањем Стојадиновића, који није желео да узме у разматрање хрватске захтеве, отворен је пут споразуму. Цветковић је, за разлику од њега, признао хрватску народну посебност и био је спреман на попуштање и договор, а резултат тога је формирање Бановине Хрватске.³⁶

Док је војска националиста остваривала победе у Каталонији, а Британија и Француска утицале да се рат реши преговорима, у Југославији су били актуелни догађаји око састављања нове владе. То су биле главне вести унутрашње политике у штампи, али интересовање о догађајима на Пиринејском полуострву није престало.

Смена владе није довела до битније промене спољне политике, а ни њен однос према догађајима у Шпанији.³⁷ Југословенска спољна политика се базирала на принципу међуратне светске политике - очување мира и решавање спорова мирним путем. Из тог разлога је развијена комуникација са свим значајнијим државама тога времена, осим са Совјетским Савезом. Влада Милана Стојадиновића, али и потоње владе, била је изразито антикомунистичка. Учешће Југословена у Интернационалним бригадама допринело је да се политика неутралности према дешавањима у Шпанији промени и да се успоставе односи са покретом генерала Франка.³⁸ Такође, оваквом преокрету ишла је у прилог и сарадња са Немачком и Италијом. Политичка сарадња била је повезана са привредном јер је Немачка била велико извозно тржиште Краљевине Југославије овог доба. Осим тога, радило се на приближавању Риму и побољшању узајамних односа.³⁹ Још један битан фактор представља профашистичка оријентација најутицајније режимске партије Југословенске радикалне заједнице (Јереза) коју је водио Милан Стојадиновић.

Анимозитет према комунизму био је пресудан за однос према рату у Шпанији. Велики број учесника Интернационалних бригада потицао је из Југославије, што није ишло у прилог државном врху. Наравно, то је изазивало бојазан од могуће револуције комуниста и завођења диктатуре пролетаријата у Југославији, што је у корену требало

³⁶ Исто, стр. 147-158.

³⁷ М. Bešlin, *nav. delo*, стр. 216.

³⁸ Р. Ломпар, *нав. дело*, стр. 321.

³⁹ В. Krizman, *nav. delo*, стр. 84.

исећи. Влада Милана Стојадиновића је почетком 1937. године забранила сакупљање и слање добровољаца у Шпанију, али то није зауставило одлазак нових група.

Организатор у регрутовању и слању добровољаца у Шпанију била је Комунистичка партија Југославије.⁴⁰ Југословенски национални комитет, који је формирала КПЈ у Паризу, био је главни центар за прихват, организовање и слање добровољаца у Шпанију. Ове акције су спровођене илегално. Интернационалне бригаде су се бориле у свим биткама грађанског рата. Према подацима пописа КПЈ југословенских добровољаца је било 1664, док их је према шпанској статистици било 1192. Међу њима је било и 16 жена, које су биле укључене у рад санитетске службе међународних бригада.⁴¹

Када је грађански рат завршен, било је 520 југословенских добровољаца који су се нашли у француским логорима, са осталим учесницима Интернационалних бригада. Власт је дозвољавала повратак добровољаца у Југославију, али само ако би свако од њих писмено изјавио „да се каје што је отишао у добровољце и да се одриче сваке комунистичке акције по повратку у земљу“.⁴²

Учешће Југословена у Шпанском грађанском рату на страни републиканаца свакако је било пропраћено у југословенској штампи. Међутим, на крају рата о њима говори само *Време* и то у негативном контексту. Разлог за то може бити одлука владе о забрани њихових активности, па самим тим оне нису биле погодне за извештавање.

Домаћа политичка ситуација и актуелни међународни догађаји заузимали су главно место у београдској штампи. Извештавање о Шпанији није престајало, иако није било увек нових и посебно важних вести. У листовима су заступљене агенцијске вести и ауторски текстови. Вести су преношене из различитих агенција, нпр. из француске - Аवास, немачке - ДНБ, италијанске - Стефани, британске - Ројтер. Ауторски текстови представљају извештаје дописника, који често у њима бележе и неке своје ставове и виђење догађаја. Њихови ставови се, свакако, поклапају са политиком листа.

⁴⁰ М. Bešlin, *nav. delo*, str. 205.

⁴¹ А. Lešnik, „Uloga KPJ u regrutovanju jugoslovenskih interbrigadista za Republikansku Španiju“, u: *Preisпитивање прошлости i историјски ревизионизам*, (ur. М. Petrović), Beograd 2014, str. 238-242.

⁴² Б. Петрановић, М. Зечевић, *нав. дело*, стр. 393; А. Lešnik, *nav. delo*, str. 245-246.

Политика је у својој рубрици *Рат у Шпанији* свакодневно доносила нове вести читаоцима. У њима се могло прочитати о различитим гледиштима на рат из неколико европских држава и из саме Шпаније. Фотографије су читаоцима помагале у бољем разумевању текстова. Судећи по одабиру текстова и начину на који су догађаји приказивани, може се приметити да су извештавачи *Политике* заступали демократске идеје. Међутим, без обзира на то, нису отворено показивали симпатије према републиканцима. Када је реч о доношењу вести о дипломатији, текстови нису оптерећени заузимањем става одређене државе, већ се тежило објективности у анализи међународне ситуације. У овом листу о крају Шпанског грађанског рата могу се наћи само вести из различитих информативних агенција.

Лист *Време* је подробно и са пажњом пратио дешавања у Шпанији. Извештаји су се могли протезати на 2-3 стране, а илустровани су бројним фотографијама и географским картама на којима је уцртан однос снага, положај војске и ратне операције. Попут *Политике*, пружају се информације из различитих агенција, али се уочава њихов одабир. Бројније су вести које извештавају о националистима. Такође, они су приказани као „добри момци“. На пример, у више чланака је писано о подели хране становницима града који су националисти заузели, хуманом поступању према ратним непријатељима, које ни убудуће неће прогањати и сл.⁴³ Од 21. фебруара до 28. марта 1939. године у сваком броју *Времена* излазио је по један део из ратног дневника учесника шпанског грађанског рата, Синише Тимотијевића, београдског новинара који се 16 месеци борио у редовима републиканаца као добровољац интернационале.⁴⁴ Он је, наиме, разочаран борбом и комунизмом напустио Шпанију и преселио се у Француску одакле је редакцији *Времена* слао извештаје. Ова рубрика најављена је као „Узбудљива исповест разочараног Негриновог⁴⁵ војника“. ⁴⁶ Велики је број текстова новинара дописника који дају своје личне ставове.

Правда је, попут *Политике*, у својој сталној рубрици *Рат у Шпанији* доносила вести о завршници овог оружаног сукоба. У текстовима преовладавају извештаји из информативних агенција демократских држава, Велике Британије, Француске и САД и

⁴³ *Време*, 26. 1. 1939; 30. 1. 1939.

⁴⁴ *Време*, 20. 2. 1939.

⁴⁵ Хуан Негрин је био председник републиканске владе (1937-1939).

⁴⁶ *Време*, 20. 2. 1939.

неретко се догађаји приказују из њихове перспективе. Осим тога, као да преовладава бојазан од националиста и често се бурно приказују њихове војне победе. Уочава се и велики број текстова који анализирају положај цивилног становништва, припадника добровољних јединица у интернационалним бригадама и њихово избеглиштво после напредовања националиста.

Завршна фаза Шпанског грађанског рата била је интересантна југословенској јавности. Нарочито интересовање је показивано према кључним догађајима који су обележили овај период. Они се од почетка 1939. године хронолошки нижу следећим редоследом:

- опсада Барселоне од стране националиста и предаја града 26. јануара;
- међународно признање владе Франциска Франка 27. фебруара;
- државни удар пуковника Касада и смена у републиканској влади 7. марта;
- предаја Мадрида националистима 28. марта;
- генерал Франко проглашава крај рата 1. априла.

Сваки од ових догађаја је пропраћен опширним текстом на првој страни, а неретко је био главна вест неколико дана.

Догађај који је практично одредио победника, узбуркао јавност широм Европе и допринео да се Британија и Француска коначно одреде за признање националиста представља пад Барселоне. Он је наговештаван неколико дана пре уласка Франкових јединица у град. *Политика* о њему даје подробне информације, пружајући низ текстова из различитих агенција и погледа на сам догађај.⁴⁷ Они се свode на класично информисање које обухвата све кључне елементе приказаног догађаја.

Интересантно је извештавање *Времена* јер је то учињено са нарочитом пажњом и уз детаљно описивање опсаде и предаје Барселоне, стања у граду пре и након уласка националиста. Приликом описа може се уочити симпатија према националистичким снагама, мада су речи пажљиво биране и нема отвореног заступања. Међутим, изабрани текстови и начин извештавања дописника иду у прилог првог запажања. То се може уочити у следећим насловима: „Одушевљење у Франковој Шпанији“,

⁴⁷ *Политика*, 26. 1. 1939; 27. 1. 1939.

„Манифестације у Риму поводом победе генерала Франка“ и „Пад Барселоне изазива радост у Берлину“.⁴⁸ Након решавања ситуације у граду могло се прочитати: „Крах републиканске армије“, „У ослобођеној Барселони“, „Страховит терор претходио је паду Барселоне“.⁴⁹ Наслови наговештавају садржај текстова у којима се тенденционално приказује лоша страна републикнаца, а добра страна националиста. Однос штампе према сукобљеним странама ће бити тема посебног поглавља.

Правда већу пажњу посвећује односу великих сила према ратним дешавањима, републиканцима и њиховој судбини након војних пораза. „Шпанија у ратном ужасу“ само је један од наслова који је увео у причу београдску јавност о паду Барселоне.⁵⁰ У Европи је због овог догађаја расла бојазан од избијања светског рата. Због тога су велике силе разматрале о сазивању конференције на којој би се разговарало о ситуацији у Шпанији и забрани извоза оружја и о окончању рата путем преговора.⁵¹

Након пада Барселоне уследио је низ преговора који су завршени међународним признањем националистичке владе. Као посредници, преговоре су водиле делегације Британије и Француске са једном и другом сукобљеном страном, а зарад решавања „крвавог шпанског сукоба који узбуђује Европу већ скоро три године“.⁵² Шпански грађански рат је узнемиравао политичку ситуацију у већ проблематичним међународним односима. Вођен је у време тензија због све већих тежњи Хитлера и Мусолинија за политичком и војном доминацијом у свету.⁵³ Због нарастајућих криза јавила се потреба за решењем шпанског питања. Притисци на републиканску владу да попусти националистима и склопе мир, били су више одраз стварног односа снага на терену, неголи симпатија идеолошке природе. Наиме, фебруара 1939. године Франкова влада је контролисала већи део Шпаније, а територија под републиканцима је била окружена са свих страна.⁵⁴ Поред тога, захваљујући немачкој и италијанској помоћи, трупе националиста су стално напредовале и шириле своју зону утицаја. У Британији и

⁴⁸ *Време*, 27. 1. 1939.

⁴⁹ *Време*, 30. 1. 1939.

⁵⁰ *Правда*, 26. 1. 1939.

⁵¹ *Правда*, 27. 1. 1939; 28. 1. 1939; 29. 1. 1939.

⁵² *Политика*, 12. 2. 1939.

⁵³ Ч. Попов, *нав. дело*, стр. 290-394.

⁵⁴ *Istorija revolucija XX veka*, str. 263-277; L. Frances, *нав. дело*, str. 64.

Француској се сматрало да је даље вођење рата и пружање отпора републиканаца „сасвим безнадежно“, док је њихов положај у Каталонији „очајан“.⁵⁵

Пропраћено је војно напредовање националиста у Каталонији: „Националистичке трупе и поред јаког отпора непријатеља стално напредују на каталонском фронту“.⁵⁶ Потпуно заузимање ове покрајине *Правда* је испратила на насловној страни: „Званично се саопштава да је рат у Каталонији завршен“.⁵⁷ Последица ових догађаја је одлазак председника републике Азање, председника владе Негрина и министара у Париз и повлачење бораца и присталица републиканаца у Француску.⁵⁸

Успостављање дипломатских односа Југославије и *Нове Шпаније* београдски листови су опширно пренели. *Политика* објективно пише, образлажући став по коме је реална ситуација наметнула овакво решење. Уз то, истакнута је нада у брз опоравак земље и успостављање привредне сарадње. *Време* на насловној страни, крупним словима, готово са одушевљењем, обавештава: „Југославија признала генерала Франка. Са републиканском владом односи престају“.⁵⁹

Услед војних пораза и међународног признања националистичке владе у Бургосу, у редовима републиканаца дошло је до сукоба. Мануел Азања је поднео оставку на положај председника „републике која издише“.⁶⁰ Интересовање штампе за ове догађаје је било велико. У београдским листовима је свакодневно извештавано о почетку преговора за мир и унутрашњим сукобима републиканаца, нарочито у *Времену*.

Један од преломних догађаја био је државни удар пуковника Касада и смена Хуана Негрина, који је окривљен за дотадашње поразе на свим фронтовима.⁶¹ За новог председника владе изабран је генерал Миаха. *Политика* на насловној страни преноси француско гледиште по коме је државни удар спроведен како би нова влада ступила у

⁵⁵ *Политика*, 12. 2. 1939; *Време*, 3. 2. 1939; 4. 2. 1939.

⁵⁶ *Правда*, 3. 2. 1939.

⁵⁷ *Правда*, 12. 2. 1939.

⁵⁸ *Време*, 6. 2. 1939; 7. 2. 1939; 15. 2. 1939.

⁵⁹ *Време*, 1. 3. 1939.

⁶⁰ *Време*, 1. 3. 1939.

⁶¹ *Istorija revolucija XX veka*, str. 280-283.

преговоре о миру са генералом Франком.⁶² *Време* даје изјаву Касада новинарима, проглас нове владе и опсежан извештај о почетку преговора између националиста и републиканаца.⁶³ *Правда* такође извештава о овом догађају и даје објашњење како је до њега дошло. Осим тога, пружа поглед на њега из угла француских листова који су га оценили као анти комунистички.⁶⁴

Неуспешна побуна комуниста против нове владе такође је медијски испраћена. Овај догађај је на насловној страни *Времена* представљен као „Хаос у Мадриду, тенкови, топови и авиони угушују побуну комуниста“.⁶⁵ Комунисти су приказани као иницијатори побуне против владе која жели да оконча рат и патњу народа. Ова побуна је заправо послужила пуковнику Касаду да се обрачуна са политичким противницима који су били против капитулације и преговора са националистима. Овако је у *Правди* започето извештавање: „Јуче је Мадрид преживео трагичан дан. Они исти људи који су се до јуче борили за Мадрид и против генерала Франка тукли су се међу собом на улицама. Крв ратних другова изненада је потекла по улицама. Тенкови и авиони учествовали су у овом покољу“.⁶⁶ Овако представљен сукоб доноси слику о трагичној судбини републиканаца који су повели међусобну борбу без обзира на заједничког непријатеља. У таквој ситуацији више није било изгледа за победу, те су преговори о миру са националистима били неизбежни, како преноси *Правда*.

Након успешног обрачуна са комунистима, преговори о миру су настављени. *Политика* објављује изјаву пуковника Касада дату новинарима. У њој каже да се нада да ће „срећно ликвидирати рат“ и да ће „бити предузете строге мере против комунистичке странке и њених чланова“.⁶⁷ *Време* извештава да је понуда за мир дошла од стране републиканске владе, а да је на то генерал Франко изјавио: „Пристајем на мир, али само победоносни мир“, што је наговештавало безусловну капитулацију републиканаца.⁶⁸

⁶² *Политика*, 7. 3. 1939.

⁶³ *Време*, 7. 3. 1939; 8. 3. 1939.

⁶⁴ *Правда*, 8. 3. 1939.

⁶⁵ *Време*, 9. 3. 1939.

⁶⁶ *Правда*, 9. 3. 1939.

⁶⁷ *Политика*, 15. 3. 1939.

⁶⁸ *Време*, 25. 3. 1939.

Почетак мировних преговора између републиканске и националистичке владе штампа је очекивала са нестрпљењем. Они се нису одвијали без проблема, али су крунисани предајом Мадрида и проглашењем краја рата. О овим догађајима ће више бити речи у посебном поглављу.

Слика сукобљених страна и мешање великих сила у рат

У међуратном периоду заступана је политика очувања мира уз међусобну сарадњу држава и решавање конфликта. Тежило се по сваку цену да се у будућности избегне оружани сукоб светских размера. Разлози политике очувања светског мира и безбедности почивају у последицама које је изазвао Први светски рат. Политички, економски и социјални проблеми које је овај рат донео нису могли бити решени у кратком временском периоду. Поред тога, све више је јачало незадовољство држава поражених у рату у којима су власт преузеле екстремно десничарске политичке партије. Версајски систем је слабио услед нарастајућих криза у свету, нарочито изазваних јачањем Италије и Немачке, у којима се испољавала тежња за ревизијом мировних уговора закључених на Париској мировној конференцији (1919-1920) и доминацијом у свету.⁶⁹ Са друге стране, велике силе су тежиле очувању светског поретка, па су сва питања која су могла угрозити мир морала бити решена споразумима.

Шпански грађански рат је представљао кризу која је могла прерасти у светски сукоб, што је било неопходно спречити. Због тога је праћен од самог почетка. Како су године ратовања у Шпанији одмицале, а нове кризе у свету нарастале, јављала се потреба да се овај проблем реши. Главни арбитри су биле највеће европске силе тога доба, Британија и Француска. Њихове дипломатске мисије одлазиле су и републиканцима и националистима. Поред тога, сазиване су конференције на којима је расправљано о судбини Шпаније. У спречавању ширења кризе изван Пиринејског полуострва улогу је имао Међународни комитет за немешање, формиран на иницијативу Велике Британије.⁷⁰ Међутим, препрека очувању мира било је отворено помагање Немачке, Италије и Португала војсци генерала Франка. Велике силе то нису могле спречити, што је можда и разлог да се рат одвија повољно по националисте.

Завршетак рата је показао снагу националиста, пре свега на бојном, али и на дипломатском пољу. Ратни успеси су допринели да они буду прихваћени као победници. Догађаји на почетку 1939. године пресудили су ток рата. Велике силе су процениле да је даље пружање отпора републиканаца узалудно, те су утицале на

⁶⁹ А. Митровић, *нав. дело*, стр. 303-309.

⁷⁰ *Istorija revolucija XX veka*, стр. 130; Ч. Попов, *нав. дело*, стр. 316-317.

отпочињање мировних преговора. Захваљујући међународној интервенцији рат у Шпанији је завршен, а из њега су као победници изашли националисти.

Дипломатско решавање рата праћено је са великом пажњом у јавности. Београдска штампа је о томе свакодневно извештавала своје читаоце. У новинским чланцима пружана је слика о сукобљеним странама и утицају страних држава на крај рата. Одговоре на питања колико је та слика реална и да ли је на њено формирање утицала југословенска политика постепеног признавања националистичке владе, откривају нам београдски листови.

Општи контекст грађанског рата у Шпанији утицао је на поделу јавности и приклањање једној или другој зарађеној страни. У подељеној Европи, у којој је стално растао страх од светског рата, политичке идеологије о преуређењу друштва су уносиле немир. Због успешно изведене бољшевичке револуције у Русији 1917. године и низа социјалистичких побуна и устанака широм Европе након завршетка Првог светског рата, зазирало се од комунистичке идеологије. Диктатура пролетаријата и преуређење постојећег друштва које почива на класној једнакости за државе грађанске демократије представљало је претњу. С друге стране, победа екстремно десничарских идеологија у виду италијанског фашизма и немачког нацизма представљали су претњу по светски мир. У таквој ситуацији, у дипломатији је било неопходно пронаћи реално решење и направити исправну одлуку. Док су представници држава сагледавали реалну ситуацију, у широј јавности пресудну улогу су имале личне аспирације и симпатије према једној или другој идеологији.

Рат у Шпанији се приводио крају: „ после заузећа Барселоне генерал Франко имаће под собом три четвртине шпанске територије“.⁷¹ „Г. Мусолини мишљења је, тврди се, да ће пад Барселоне означити крај шпанског грађанског рата и да је тиме настао погодан моменат за рашчишћавање свих нерешених проблема Средоземног мора“.⁷² Нерешени проблеми тicali су се италијанских добровољачких одреда у Шпанији који су заједно са националистичком војском напредовали ка Пиринејима и француској граници. За то време, републиканска војска и цивилно становништво

⁷¹ *Политика*, 26. 1. 1939.

⁷² *Правда*, 27. 1. 1939.

налазило је уточиште у Француској. Требало је дипломатијом решити евентуални спор између Француске и Италије, а у томе је посредничку улогу имала Британија.

Наведени проблеми су решавани паралелно са дипломатским потезима око признања владе генерала Франка. Све до званичног признања, до кога је дошло 27. фебруара, штампа је свакодневно извештавала о састанцима, разговорима, дипломатама и војним успесима националиста. У листовима се од почетка фебруара наговештава међународно признање: „Круже вести да ће британска и француска влада признати „де јуре“ владу генерала г. Франка ако освоји Мадрид, око кога се концентришу републиканске снаге“.⁷³ Преговори су се одужили, како *Време* извештава: „Преговори Бургос-Париз запињу“, док у *Политици* наговештавају њихов крај: „Париска штампа очекује скоро признање генерала Франка“.⁷⁴

О овим догађајима *Политика* је извештавала кратко, образлажући само најбитније делове, али без полемисања и давања суда о њима. Углавном се приказују текстови и ставови који круже у енглеској и француској јавности. Грађанима се пружају информације о обе сукобљене стране и дипломатској мисији великих сила. Вести су прилично уравнотежене. Стога се не може стећи јасан увид у то да ли се заступа нечије гледиште. С друге стране, *Време* се детаљно бави овим питањима, а дописници дају живописне слике и запажања, како о држању великих сила, тако и о сукобљеним странама.

Текстови *Времена* обилују информацијама о националистима и вођењу преговора из перспективе италијанске и немачке штампе. О њиховим војним победама пише се са одушевљењем. Један *Специјални извештај* као увод у освајање Минорке описује освајање Барселоне: „После победоносног и стратегијски савршено изведеног марша националистичких трупа одлучена је најодсуднија битка у шпанском грађанском рату падом Барселоне, престонице Каталоније, 26. јануара ове године“.⁷⁵ Ово је тек један мали пример зарад стицања представе о томе какву слику националиста овај дневни лист пружа читаоцима.

⁷³ *Правда*, 10. 2. 1939.

⁷⁴ *Време*, 25. 2. 1939; *Политика*, 23. 2. 1939.

⁷⁵ *Време*, 10. 2. 1939.

Текстови су били пуни похвала о генералу Франку. Специјални извештач *Времена* у Барселони, Милутин М. Стевановић је можда дао најбољи приказ односа овог листа према вођи националиста: „Све је у знаку лика шефа државе. Отворите новине, часописе, на свакој ћете страни наћи његову насмејану и марцијалну физиономију. Па ипак, чудна ствар. Дон Франциско Франко Бахамонте чини све, само да би избегао ту огромну популарност, или да умањи њено дејство“.⁷⁶ У тексту се даље говори о политици коју ће спровести када се заврши рат. Пре свега је битно социјално питање, па се као девиза Фаланге наводи „Отаџбина, хлеб и правда“. Овим текстом је свакако требало дати савршену слику о генералу Франку, који мисли и на широке народне масе.

Време се трудило да својим читаоцима приближи Шпанију дајући опширне прегледе њене историје, културе и привреде.⁷⁷ У овим текстовима се пропагира идеја о победи националиста и успостављању бољег друштва и економском јачању земље. Таква земља ће бити јако добар партнер у трговинској размени: „снажна и богата Шпанија ће бити од користи не само напаћеном шпанском народу, него и свима осталим европским народима који са овом земљом одржавају трговинске и привредне везе и који ће у богатој и срећној Шпанији имати одличног потрошача за своје производе, као и неисцрпне изворе за свој увоз и своје снабдевање“.⁷⁸

Када је реч о великим силама, *Време* посебно истиче њихову жељу за мирним решењем рата. Британију и Француску приказује као арбитре мира, али без симпатија, образлажући њихову потребу да питање Шпаније скину с дневног реда због осталих криза које су задесиле Европу у том моменту. Међутим, ослањајући се углавном на италијанске извештаје, поприма се италијанско гледиште по коме, напред поменуто, питање италијанских добровољаца и републиканских избеглица треба решити. Дакле, заступа се став Италије.

Симпатије према националистима се у неким текстовима примећују више, а у неким мање. Ипак, за ово питање интересантне су приче које пружају слику о националистима. На пример, Београђанин Виктор Тихонравов за лист *Време* прича о

⁷⁶ *Време*, 24. 2. 1939.

⁷⁷ *Време*, 4. 2. 1939; 13. 2. 1939.

⁷⁸ *Време*, 4. 2. 1939.

својим успоменама и сарадњи са „највећим живим Шпанцем, генералисимусом из Бургоса“ пружајући „праву истину“ о њему.⁷⁹ Истиче се његов допринос у гушењу „комунистичке побуне у Барселони“ 1934. године, када је за „седам дана очистио од комуниста Астурију“.⁸⁰ Величање генерала Франка и армије под његовом командом свакако да има за циљ да јавности пружи лепу слику о националистима и изазове симпатије. Сасвим је супротан случај са комунистима који се окривљују за изазивање немира и анархије.

Непријатељски став према републиканцима нарочито је изражен у рубрици у којој је Синиша Тимотијевић, резервни артиљеријски официр југословенске војске, новинар и син бившег министра Косте Тимотијевића, описивао своја искуства из рата у Шпанији. Он је 1938. године „ступио у шпанску међународну бригаду на црвеном фронту“.⁸¹ Дакле, борио се у интернационалној бригади, на страни републиканаца који се често називају „црвени“ у *Времену*. Та бригада је била под командом генерала Мартиа, који је „стари бољшевички секташ“ склон деспотизму. „Интернационална бригада је банда“, по оцени саговорника.⁸² Ово је тек увод у рубрику која је од 21. фебруара излазила свакодневно и то нешто дуже од месец дана.

Може се претпоставити да је интервју „разочараног борца интернационалне бригаде“ имао велики одјек у јавности и да је то покренуло идеју за образовање нове рубрике. Прича учесника рата имала је за циљ да убеди читаоце да су републиканци лоши, неорганизовани, сурови, нестручни, да не воде рачуна о својим војницима и цивилима, да се понашају деспотски итд. Једноставно речено, требало их је представити у лошем светлу, а речи и средства нису бирања.

Нетрпељивост према републиканцима посебно је изражена за време мартовских догађаја, а ни слика Француске и Британије није ништа боља. Они су у *Времену* оцењени из италијанског угла посматрања по коме је ова побуна „последњи перфидан потез Париза и Лондона да преко републиканских генерала поврате своје изгубљене

⁷⁹ *Време*, 12. 2. 1939.

⁸⁰ *Време*, 12. 2. 1939.

⁸¹ *Време*, 16. 2. 1939.

⁸² *Време*, 16. 2. 1939.

интересе у Шпанији и да онемогуће сваки утицај Италије и Немачке“.⁸³ За побуну су оптужени комунисти као противници успостављања мира.

Док *Време* отворено показује симпатије према националистима, *Правда* се држи индиферентно према обе стране. Међутим, има дозе симпатије према републиканцима јер су они нападнута страна. У извештавању се може уочити нека врста страха од националиста и њихових војних победа. Готово увек су борбе описиване живо, а неки од наслова су: „Националисти пред Хероном“, „Страховито бомбардовање Фигериса“.⁸⁴ Осим тога, константно се пише о цивилима и избеглицама и суровости рата. Националисти се отворено не нападају, но представљање њихове суровости приликом бомбардовања градова, поворке избеглица и рањеника које траже уточиште у Француској, одраз су аверзије. *Време* не гаји симпатије према избеглицама које се на више места оловљавају са „политички затвореници“, „бегунци“ који се упућују у француске „концентрационе логоре“.⁸⁵

Интересантно је упоредити извештавање једног и другог листа. *Време* пише о суровости републиканаца према цивилима, узимању уметничких дела из музеја и галерија, рушењу црква и сл. Њихов „терор“ су прекинули националисти: „Барселона, која је гладовала под марксистима, враћа се у нормалан живот који се опет успоставља“.⁸⁶ С друге стране, *Правда* пише о деци, женама, старим људима, рањеницима који напуштају своје домове и траже уточиште. Збрињава их Црвени крст, а помаже Француска.⁸⁷ Пишући о страхотама рата, *Правда* заправо стаје на страну цивила, који су само колатерална штета.

У односу према великим силама, *Правда* заступа гледиште Британије и Француске. Ове две државе приказане су као посредници у преговорима који ће обезбедити прекид ратних сукоба и избијање нових: „Енглеска и француска влада свима силама помогле би једну такву акцију, да би се једном учинио крај крвопролићу“.⁸⁸ Осим тога, пише и о ставу САД: „Америчка влада сматра да је питање

⁸³ *Време*, 9. 3. 1939.

⁸⁴ *Правда*, 5. 2. 1939.

⁸⁵ *Време*, 7. 2. 1939.

⁸⁶ *Време*, 17. 2. 1939.

⁸⁷ *Правда*, 3. 2. 1939; 5. 2. 1939.

⁸⁸ *Правда*, 3. 3. 1939.

признања владе генерала г. Франка чисто европско питање и да су по томе скоро све државе у Америци сагласне“.⁸⁹

Пошто је углавном пружала информације из угла Француске, *Правда* се интересовала за питања која су од значаја за ову земљу. Тако наилазимо на један занимљив текст о именовању маршала Петена за амбасадора у Бургосу. Овај текст преноси слику о успостављању добрих односа између Француске и *Нове Шпаније*, будући да је маршал Петен био професор генералу Франку у Војној школи у Паризу.⁹⁰ Ипак, у чланку се велича лик и дело маршала Петена, док се о генералу Франку ништа додатно не наводи.

Овај и претходно наведени примери показују да *Правда*, извештавајући о догађајима у Шпанији, има намеру да створи позитивну слику о Француској. Ова држава свесрдно помаже избеглицама, бори се за прекид рата, преговара о свим битним питањима и чини уступке када је то потребно.

⁸⁹ *Правда*, 19. 2. 1939.

⁹⁰ *Правда*, 7. 3. 1939.

Последњи дани рата

Епилог догађаја који су обележили прва три месеца 1939. године представља коначно решење питања Шпаније и крај грађанског рата. Дуго вођени преговори уродили су плодом. До прекида ратног стања је дошло после сукоба у редовима републиканаца који су избили због неслагања око питања да ли рат треба наставити или се предати и склопити мир. Превагнула је страна која је заступала тезу да би „сваки даљи отпор био узалудно проливање крви“ и започети су преговори за „трајан и чистан мир“.⁹¹

Политика преноси речи генерала Касада: „Ако код личности које управљају другом зоном наиђемо на разумевање, споразум ће бити лак, али ако противник не усвоји ниједан услов, ако се одлучи на репресалије, наставићемо рат“.⁹² „Противник“, односно генерал Франко, није имао слуха за поражену страну, јер је као победник наметао услове мира. Националисти су захтевали безусловну капитулацију, док су републиканци поставили услов да из земље могу слободно отићи одређене личности из бивше шпанске владе. Због овог услова преговори су застали, мада су републиканци начелно прихватили предају.

Сви листови објављују услове капитулације и завршну офанзиву националиста.⁹³ Генерал Франко је поставио нови услов: ако не дође до безусловне капитулације, на Мадрид ће бити покренута офанзива јер су „топови једини у могућности да логично реше ситуацију“.⁹⁴ Због одбијања услова, Франкова војска је напала положаје републиканаца и убрзо загосподарила читавом територијом.

Време успех националиста приказује као ослободилачку мисију јер је „становништво ослобођених места дочекало трупе генерала Франка са неописивим одушевљењем, утолико пре што су републиканци у том крају вршили најгрозније

⁹¹ *Време*, 25. 3. 1939; *Правда*, 16. 3. 1939.

⁹² *Политика*, 15. 3. 1939.

⁹³ *Време*, 25. 3. 1939; *Правда*, 26. 3. 1939; *Политика*, 25. 3. 1939.

⁹⁴ *Правда*, 26. 3. 1939; 27. 3. 1939; 28. 3. 1939.

злочине“.⁹⁵ Из овога се јасно види какву је слику *Време* пружало о републиканцима, а какву о националистима.

Офанзива националиста је била успешна на свим секторима, а нарочити значај имала је предаја Мадрида 28. марта. Овај догађај је означио и окончање грађанског рата. Генерал Касадо и генерал Миаха повукли су се у Валенсију, но трупе националиста су веома брзо заузеле сва подручја под управом републиканаца. Чланови републиканске владе су због тога морале да отпутују у Алжир, Мексико или на неко друго место како би избегли последице рата.

Улазак војске националиста у Мадрид су сва три листа приказала на исти начин. Грађани Мадрида су се окупили на улицама, поздрављали војску као ослободице и узвикивали: „Вива Франко!“.⁹⁶ Два дана након уласка у Мадрид, националисти су контролисали целу територију Шпаније. Тиме је рат био окончан, а победничкој страни су упућиване честитке.

Криза коју је грађански рат у Шпанији изазвао је коначно решена. Одушевљење поводом тога није скривано. Београдска штампа је подробно објављивала вести. Док су *Политика* и *Правда* придавале значај овом догађају због обустављања војног сукоба и постизања мира, *Време* је са одушевљењем извештавало о победи националиста.

О последњим данима рата *Политика* је извештавала као и до тада, подробно дајући извештаје од различитих извора и тежећи објективности. *Правда* је, слутећи крај рата, са интересовањем пратила мировне преговоре и завршне ратне операције. После званичног окончања својим читаоцима је пружила кратак преглед дешавања у опсади Мадрида са насловом „После 882 дана“.⁹⁷

Време је са радошћу преносило вести о завршним ратним операцијама: „Републиканци су дошли у шкрипац нарочито после вести да генерал Франко концентрише близу пола милиона војника за једну општу офанзиву на републиканске градове“.⁹⁸ Одушевљење због победе националиста није скривано и детаљно је праћена предаја градова и завођење нове власти.

⁹⁵ *Време*, 27. 3. 1939.

⁹⁶ *Време*, 29. 3. 1939; *Правда*, 30. 3. 1939; *Политика*, 29. 3. 1939.

⁹⁷ *Правда*, 30. 3. 1939

⁹⁸ *Време*, 25. 3. 1939.

Након званичног окончања рата, у штампи су се могле наћи приче о разоружавању и предаји републиканаца, завођењу власти националиста и нормализацији живота у земљи. Сматрало се да ће последице рата бити саниране и да ће Шпанија постати јака држава са стабилном владом.

Београдска штампа је својим читаоцима настојала да пружи детаљан опис завршне фазе грађанског рата у Шпанији. Победничка страна је третирана као нова власт која има задатак да санира последице рата. Са њом је Југославија успоставила дипломатске везе месец дана пре окончања грађанског рата. То је морало утицати на штампу да јавности нову шпанску владу представи реално, са дозом поштовања. *Време* је ипак задржало ранији начин извештавања, те је победнике величало као хероје који су земљу спасили од рата и опасности у виду комунизма и анархије.

Закључак

Догађај међународног значаја, какав је Шпански грађански рат морао је бити медијски пропраћен. Београдска штампа је својим читаоцима свакодневно пружала информације о ратним дешавањима. Нарочиту пажњу заслужиле су завршне операције и вођење мировних преговора. Како је рат одвећ дуго трајао, јавност је прижељкивала његово окончање. Услед напредовања националистичке војске, крај рата је био питање дана. Победник је већ унапред био познат.

У Југославији су у то време спроведени избори. Дошло је до промене владе, због решавања унутрашњих питања. Међутим, до промене спољне политике у којој се тежило приближавању Немачкој и Италији није дошло. Југославија је попут других европских држава признала владу генерала Франка. То је резултат преговора вођених готово целе године, те се њихова реализација очекивала. Ови догађаји су сигурно имали одраза и у штампи, која се држала индиферентно према сукобљеним странама, или чак отворено подржавала националисте.

Анализом три најтиражнија београдска листа може се закључити да је београдска јавност била прилично добро информисана о крају рата у Шпанији. Текстови су објављивани готово свакодневно. Вести су биле сличне, будући да су објављивани некада исти извештаји из страних информативних агенција. Међутим, од политике листа је зависило који ће извори бити употребљени.

О крају рата *Политика* је извештавала детаљно, дајући извештаје од различитих извора. У текстовима се може уочити доза објективности или тежња ка реалном приказивању догађаја. Као извори коришћени су извештаји обе сукобљене стране, интервјуи политичара, саопштења из Француске, Британије, Немачке и Италије. Читајући *Политику*, јавност је могла да се упозна са ратним дешавањима и дипломатским заплетима и расплетима, чини се на објективан начин. Лист се није приклонио ни једној заређеној страни, нити је отворено показивао симпатије према било коме. Једино се уочава доминација извештаја из демократских држава и веће интересовање за њихову дипломатску мисију приликом вођења преговора за мир. Може се закључити да је циљ овог листа да информише читаоце о важним догађајима и да их пусти да сами формирају слику.

Време је отворено подржавало националисте. Читајући његове вести, београдска јавност је само могла добити једнострану слику о крају Шпанског грађанског рата. Овај лист обилује речима хвале за националисте, које представља као хероје који се боре против безбожне комунистичке анархије. Осим тога, велича се лик и дело генерала Франка, док се републикански генерали показују у лошем светлу. Овај лист једини пише о интернационалним бригадама и о њима ствара слику неорганизованости, а кроз причу разочараног учесника јавности преноси своју нетрпељивост према левици. Уочава се доста велики број текстова дописника, а мањи број званичних извештаја и саопштења. Дописници нису пропуштали прилику да са симпатијама пишу о националистима. Званични извештаји су углавном потицали из Италије и заступали поглед на ратну ситуацију из угла ове земље. Овакав однос према рату у Шпанији свакако је одраз политичке ситуације у Југославији. Наиме, *Време* је био прорежимски лист, а уређивали су га припадници Југословенске радикалне заједнице. Како је ова странка била на власти, лист је заступао политику владе, те је јавност на овај начин могла бити упозната са владином политиком.

Правда је у свом извештавању заступала идеје демократије, али се према зараћеним странама односи индиферентно. Ипак, у описивању догађаја завршне фазе рата може се уочити одређени степен бојазни због победе националиста. О републиканцима овај лист не пише исцрпно и са симпатијама, већ даје извештаје и саопштења. Преовладавају извештаји из Француске, а ова држава се често спомиње као арбитар у решавању сукоба. Много више од претходна два, овај лист извештава о цивилном становништву, његовом положају и избеглиштву. Док пише о њему, не пропушта прилику да спомене како Француска помаже да се ти несрећни људи збрину. Стиче се утисак да је *Правда* извештавајући о страхотама рата у Шпанији позивала лепу слику о Француској. Крај рата приказан је као коначно обустављање војног сукоба, који је донео само зло и успостављање мира. О победницима је писано уздржано. Јавност је читајући овај лист могла стећи слику о Шпанском грађанском рату као о несрећном догађају који доноси патњу свим учесницима, па је његов завршетак донео олакшање и наду у бољу и мирнију будућност.

Библиографија

Извори:

- *Време*
- *Политика*
- *Правда*

Литература:

- A. Lešnik, „Uloga KPJ u regrutovanju jugoslovenskih interbrigadista za Republikansku Španiju“, u: Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam, (ur. M. Petrović), Beograd 2014, str. 231-249.
- B. Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918-1941*, Zagreb 1975.
- F. Čulinović, *Jugoslavija između dva rata II*, Zagreb 1961.
- *Istorija revolucija XX veka*, Tom 2, ur. V. Popović, Beograd 1970.
- J. Keene, *Fighting for Franco: International volunteers in nationalist Spain During the Spanish Civil War 1936-1939*, London, 2001.
- L. Frances, *The Spanish Civil War 1936-1939*, Oxford 2002.
- M. Bešlin, „Kraljevina Jugoslavija u borbi protiv antifašizma 1936-1939“, u: Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam, (ur. M. Petrović), Beograd 2014, str. 199-222.
- A. Митровић, *Време нетрпељивих*, Подгорица 2004.
- Б. Петрановић, М. Зечевић, *Југославија 1918-1988*, Београд 1988.
- В. Драговић, *Српска штампа између два рата*, књ. 1, Београд 1956.
- E. Hobsbaum, *Doba ekstrema. Istorija kratkog XX veka 1914-1991*, Beograd 2004.
- О. Манојловић-Пинтар, *Југословенски интербригадисти у Француској током Другог светског рата*, у: Традиција и трансформација : транснационална искуства југословенске историје : тематски зборник. Књ. 2, Београд 2019, стр. 123-152.

- Р. Ломпар, Ј. Поповић, *Политика Краљевине Југославије према шпанском грађанском рату 1936–1939: између неутралности и антикомунизма*, Српска политичка мисао, број 1/2019, стр. 321-339.
- Ф. Б. Алварес, Х. Х. Пећароман, *Историја Шпаније*, прев. Б. Буквић, Београд 2003.
- Ч. Попов, *Од Версаја до Данцига*, Београд 1995.